

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

Λιμνίον

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ «ΓΚΙΑΟΥΡΗΔΩΝ»

Ε ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Τ

HELLENIC
POSTBANK

ΤΑΧΥΔΕΛΤΙΟ ΤΑΜΕΙΟΧΡΗΜΑΤΩΝ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ ΜΙΑ ΣΦΑΙΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Της ΧΡΥΣΟΘΕΜΙΔΟΣ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΣΙΛΑΚΟΥ
αναπληρώτριας καθηγήτριας Τμ. Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών

Η θεατρική ζωή στη Σμύρνη των νεότερων χρόνων αρχίζει με την εγκατάσταση στην πόλη Ευρωπαίων (Γάλλων κυρίως, αλλά και Αγγλων, Ολλανδών και Ιταλών εποίκων) τον 16ο αιώνα, λόγω της παραχώρησης οικονομικών προνομίων, των γνωστών διομολογήσεων από τον Σουλεϊμάν τον Α΄ (1494-1566). Από τότε η Σμύρνη, ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της Ανατολής, γνωρίζει μεγάλη οικονομική ακμή, η οποία θα συνεπιφέρει και την αντίστοιχη πολιτιστική, στην οποία συμπεριλαμβάνεται και η θεατρική δραστηριότητα. Η τουρκική θεατρική παράδοση είχε ως τότε να επιδειξει μόνο τους μίμους-αφηγητές (meddah ή mukallit) και το θέατρο σκιών με ήρωα τον Καραγκιόζη.¹

Οι Ευρωπαίοι αστοί που φτάνουν στη

Σμύρνη φέρνουν μαζί τους και το θέατρο, το οποίο –στις περισσότερες από τις χώρες τους– έχει ήδη περάσει στη φάση της αναγέννησης. Η τοπική ελληνική αστική κοινωνία υποδέχεται με ενθουσιασμό τα ευρωπαϊκά ήθη, παρακολουθεί τους τρόπους διασκέδασης και συμμετέχει ενεργά σ' αυτούς. Γεύματα, χοροεσπερίδες και συναυλίες βρίσκονται σε ημερήσια διάταξη, μαζί με τις, ερασιτεχνικές ακόμα, θεατρικές παραστάσεις που δίνονται σε ιδιωτικούς χώρους ως το 1775, αλλά και τα ιδιαίτερος δημοφιλή θεάματα τσίρκου.

Ως πρώτη παράσταση στη Σμύρνη η έρευνα θεωρεί, μέχρι σήμερα, εκείνη του «Νικομήδη» του Corneille, που δόθηκε μέσα σε πανηγυρική ατμόσφαιρα στο γαλλικό προξενείο τις απόκριες του 1657.² Ο Γάλλος περιηγητής και διπλωμάτης Laurent d' Arvieux πε-

ριγράφει: «Οι ερασιτέχνες ηθοποιοί έπαιζαν σαν επαγγελματίες. Στα διαλείμματα της παράστασης οι θεατές είχαν την ευκαιρία να απολαύσουν άσματα και γλυκίσματα, κουφέτα όλων των ειδών και αναψυκτικά, ενώ μετά το τέλος της ακολούθησε πλούσιο δείπνο και οινοποσία, με αποτέλεσμα μάλιστα κάποιοι από τους υψηλούς προσκεκλημένους του γάλλου πρόξενου να μεταφερθούν “σηκωτοί” στα σπίτια τους».³

Η επίδραση της θεατρικής αυτής παράστασης υπήρξε σημαντική για την τοπική κοινωνία. «Κατά τη διάρκεια του καρναβαλιού, δόθηκαν χοροεσπερίδες και έγιναν πολλές γιορτές, πρωτόφαντα γεγονότα για την εκεί κοινωνία, που βρισκόταν στο μεταίχμιο της ανατολικής παράδοσης και των δυτικών νεωτερισμών».⁴

Άλλη μεταγενέστερη μνεία για θεατρική παράσταση στη Σμύρνη είναι το 1747. Πρόκειται για παράσταση Εβραίων ερασιτεχνών με το έργο «Ο θάνατος του Αμάν», για την οποία δεν διευκρινίζεται αν δόθηκε δημόσια ή σε ιδιωτικό χώρο.⁵ Η πρώτη δημόσια παράσταση από Ευρωπαίους ερασιτέχνες φαίνεται να δίνεται ανάμεσα στο 1775 και το 1785 σε ειδικά διαμορφωμένο θέατρο με το έργο του Βολταίρου «Ο θάνατος του Καίσαρος»,⁶ ενώ το 1797 πληροφορούμαστε ότι «εις το κονσολάτον των βενετσιάνων εγίνετο ένα θέατρον» και η είσοδος στοιχίζε έναν παρά.⁷

Με τη θεατρική ζωή της Σμύρνης συνδέεται και μία από τις μεγαλύτερες σφαγές του ελληνικού πληθυσμού της πόλης, που έμεινε γνωστή στην ιστορία ως «ρεμπελιό της Σμύρνης». Στις 4 Μαρτίου του 1797 ο θίασος σχοινοβατών και παντομίμας του Βενετσιάνου Φρασκάρα έδινε παράσταση σε τσίρκο που είχε στηθεί στην περιοχή Κοπριές.⁸

Όπως περιγράφει ο Χ. Σολομωνίδης στο έργο του «Το θέατρο στη Σμύρνη» (1657-1922): «Μερικοί τζαμπατζήδες Ζακυνθinoί και Κεφαλλήνες ναύτες, Ενετοί υπήκοοι, θέ-

λησαν να υπερηδησουν το ξύλινο περίφραγμα του τσίρκου και να μπουν μέσα, χωρίς να πληρώσουν. Εμποδίστηκαν όμως από τους Γενιτσάρους φύλακες. Ένας από τους διαχθέντες Ζακυνθinoύς, ονόματι Πανάς, επιτρέφει σε λίγο και σκοτώνει το Γενίτσαρο φρουρό, που τον είχε διώξει. Στο άκουσμα των πυροβολισμών δημιουργήθηκε πανικός κι η παράσταση διεκόπη. Την άλλη μέρα οι Τούρκοι ζήτησαν από τον πρόξενο της Ενετίας Λουκά Χορτάτζη να τους παραδώσει το φονέα. Μα επειδή εκείνος αρνήθηκε, οι Τούρκοι φανατίστηκαν και κατέβηκαν στο Φραγκομαχαλά, όπου ήταν το βενετσιάνικο προξενείο. Εκεί άρχισαν να σφάζουν τους Έλληνες, να λεηλατούν τα καταστήματα, ν' ατιμάζουν τις γυναίκες και στο τέλος να βάζουν φωτιά στη χριστιανική συνοικία. Η σφαγή και η πυρπόληση θα συνεχιζόταν, αν ένα ρωσικό καράβι, που ήταν αγκυροβολημένο στο λιμάνι της Σμύρνης, δεν έριχνε για εκφοβισμό των Τούρκων δύο κανονιές».⁹ Ο Κ. Οικονόμου ανεβάζει τον αριθμό των σφαγέντων σε 600.¹⁰ Θύμα της καταστροφής υπήρξε, σύμφωνα με τον Χ. Σολομωνίδη, και το πρώτο θέατρο της Σμύρνης, το οποίο είχαν χτίσει ερασιτέχνες στον Φραγκομαχαλά.¹¹

Αυτή είναι η δεύτερη μεγάλη σφαγή του ελληνικού πληθυσμού της Σμύρνης μετά το 1770, όταν μετά τη ναυμαχία του Τσεσμέ φανατικοί μουσουλμάνοι σφαγίασαν 1.500 Έλληνες, για να ακολουθήσει και τρίτος διωγμός, ο φοβερότερος, το 1821, αμέσως μετά την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης, που θα επιφέρει σοβαρό πλήγμα στη σμυρναϊκή ελληνική κοινότητα.

Στο διάστημα των δύσκολων αυτών χρόνων εντοπίζονται μόνο γαλλικές και ιταλικές παραστάσεις Ευρωπαίων ερασιτεχνών με έργα κυρίως του Μολιέρου, του Γκολντόνι και του Σκριμπ, ενώ το 1825 παίζεται και ο «Αρταξέρξης» του Μεταστάσιου μεταφρασμένος στα ελληνικά.¹²

Το θέατρο της Σμύρνης στην παραλία. Καρτ ποστάλ εποχής

Από τη δεκαετία του 1840, όταν η πόλη αποκτά το πρώτο μεγάλο θέατρό της, το θέατρο «Ευτέρπη» (1841), 300 θέσεων με δύο σειρές θεωρείων, αρχίζουν να επισκέπτονται τη Σμύρνη συστηματικά γαλλικοί και ιταλικοί μελοδραματικοί θιάσοι. Ετσι, το θεατρόφιλο κοινό έχει πλέον την ευκαιρία να παρακολουθήσει παραστάσεις επαγγελματικών θιάσων και να απολαύσει μεγάλα ονόματα του ευρωπαϊκού λυρικού θεάτρου.¹³ Ας σημειωθεί ότι ταξιδεύοντας ατμοπλοϊκώς προς την Κωνσταντινούπολη μετά την περιοδεία της στην Αίγυπτο, η περίφημη Ιταλίδα τραγουδός Αδελαΐδα Ριστόρι θα σταματήσει στη Σμύρνη όπου θα δώσει μία παράσταση, στις αρχές Δεκεμβρίου 1864 με τη «Μήδεια» στο θέατρο «Καμεράνο».¹⁴

Η σμυρναϊκή ελληνική κοινότητα, από το 1828 και μετά, απομακρυνόμενη από τα εφιαλτικά γεγονότα του 1821, βρίσκει πάλι τη γαλήνη και τους ρυθμούς ανάπτυξης της. Με την επανεγκατάσταση στη γενέθλια γη προσφύγων που είχαν καταφύγει στην Ελλάδα, παρατηρείται δημογραφική άνοδος του ελληνορθόδοξου στοιχείου, που συμπίπτει με τη γενικότερη αλματώδη αύξηση του πληθυσμού της πόλης.¹⁵ Κίνητρο η εκμετάλλευση των ευκαιριών που προσφέρει η αναγεννώμενη οικονομική ζωή. Οι Έλληνες παίρνουν ξανά στα χέρια τους το εμπόριο και ανασυγκροτούνται, όπως αποδεικνύει ο αριθμός των ελληνικών σχολείων¹⁶ της περιοχής και η έκδοση ελληνικών εντύπων (εφημερίδων και περιοδικών).¹⁷

Το ελληνικό θέατρο θα κάνει τότε την εμφάνισή του στο πλαίσιο των πνευματικών και πολιτιστικών αναζητήσεων της σμυρναϊκής ελληνικής κοινότητας, απόρροια της οικονομικής της ευημερίας. Η πρώτη ελληνική παράσταση δίνεται στις 3 Φεβρ. 1845, στο θέατρο «Ευτέρπη», από ερασιτέχνες, με την ιταλική κωμωδία ο «Μανιώδης», που είχε μεταφράσει και εκδώσει ο Χ. Μιχαλόπουλος στη

Σμύρνη το 1836, και ακολουθεί τον ίδιο μήνα η παράσταση της «Βαβυλωνίας» του Δημ. Βυζάντιου, που είχε εκδοθεί στη Σμύρνη το 1841 και 1843.¹⁸

Η έκδοση του Χάτι-Χουμαγιούν (1856) και οι Εθνικοί Κανονισμοί (1860-1862), αναγνωρίζοντας στους χριστιανούς πολιτικά και θρησκευτικά δικαιώματα, θα εξασφαλίσουν ελευθερία δράσης στους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς της Μ. Ασίας, που, πέρα από τον οικονομικό, θα δώσουν λαμπρούς καρπούς στον κοινωνικό και πνευματικό τομέα.

Κάτω από τις ευνοϊκές αυτές συνθήκες, από το β' μισό του 19ου αι. μέχρι τη μεγάλη καταστροφή, η σμυρναϊκή ελληνική κοινότητα θα φτάσει στο απόγειο της ακμής της. Μαζί με αυτή και το ελληνικό θέατρο, βοηθούμενο από τρεις παράγοντες: α) τους περιοδεύοντες θιάσους από την Ελλάδα, β) τους ντόπιους ελληνικούς επαγγελματικούς και ερασιτεχνικούς θιάσους και γ) τους λόγιους της Σμύρνης, λογοτέχνες, δημοσιογράφους και εκπαιδευτικούς.

Στη Σμύρνη, το ελληνικό στοιχείο, που μέχρι τότε παρακολουθούσε τις ξένες παραστάσεις, επιθυμούσε διακαώς να αποκτήσει θέατρο ελληνικό. Ετσι, από την αρχή αγάλλασε τους περιοδεύοντες θιάσους, περιέβαλε με αγάπη τους Έλληνες ηθοποιούς και στηριξε με θέρμη την ελληνική σκηνή ως έκφραση πολιτισμού, ως μέσο τόνωσης της εθνικής συνείδησης και διάδοσης της ελληνικής γλώσσας.

Ο πρώτος περιοδεύων θιάσος που επισκέπτεται τη Σμύρνη τον Ιανουάριο του 1866 είναι ο θιάσος του Ιωάννη Μαρκεσίνη¹⁹ στον οποίο από τον Απρίλιο της ίδιας χρονιάς θα προστεθεί ο Διον. Ταβουλάρης, ο μετέπειτα ιδρυτής του θιάσου «Μένανδρος». Θα ακολουθήσει το 1866-1867 ο θιάσος του Παντελή Σούτσα²⁰ με στελέχη την Πιπίνα Βονασέρα²¹ τον Αθανάσιο Σίουφο, τον Δημοσθένη Αλεξιάδη και τον Μιχαήλ Αρνωτάκη και το

Το ελληνικό θέατρο κάνει την εμφάνισή του στη Σμύρνη στο πλαίσιο των πολιτιστικών αναζητήσεων της κοινότητας και ως απόρροια της οικονομικής της ευμάρειας. Αφίσα για τη γιορτή των σύκων

1868-69 ο θίασος Παντελή Σούτσα - Διον. Ταβουλάρη,²² ο οποίος θα ξαναβρεθεί εκεί τον Απρίλιο του 1872.²³ Λόγω της θερμής υποδοχής του από το εκεί θεατρόφιλο κοινό, ο Διον. Ταβουλάρης θα επαναλάβει την επίσκεψη και την παραμονή του στην πόλη επί πολλά χρόνια και για μεγάλα χρονικά διαστήματα, πάντοτε με πολυπρόσωπο και καλά καταρτισμένο δυναμικό και με πλούσιο δραματολόγιο (1874-75, 1878-79, 1881, 1882, 1884, 1887, 1888, 1891, 1893, 1895, 1898, 1906).²⁴ Το παράδειγμά του ακολουθεί ο δεύτερος μεγάλος ηθοποιός του 19ου αι., ο Δημοσθένης Αλεξιάδης, που αφήνει και αυτός άριστες εντυπώσεις (1869, 1872-73, 1875-76, 1881-82, 1888, 1889).²⁵

Η Σμύρνη θα περιληφθεί στο δρομολόγιο των περιοδειών και άλλων θιάσων: του Μιχαήλ Αρνωτάκη (1884, 1886), του Νικόλαου Λεκατσά (1884, 1906) και της μεγάλης Κωνσταντινουπολίτισσας ηθοποιού Αικ. Βερώνη²⁶, που θα δημιουργήσει στη Σμύρνη ένα σημαντικό μέρος της λαμπρής θεατρικής της καριέρας (1886, 1889, 1894, 1896, 1899, 1904, 1905, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911 και το 1912 με τον «Σύνδεσμο Ελλήνων Ηθοποιών»).

Η τακτική αυτή θα συνεχιστεί μέχρι τη μεγάλη καταστροφή, με μόνη διακοπή το 1897 λόγω του ελληνοτουρκικού πολέμου. Ελληνικοί θίασοι πρόζας που απαντώνται στη Σμύρνη είναι χρονολογικά οι ακόλουθοι: Θίασος Νικ. Καρδοβίλλη (1891, 1894, 1901, 1902, 1907, 1909), Ευαγγελίας Παρασκευοπούλου²⁷ (1889, 1895, 1899, 1904, 1905, 1908, 1910), Ευάγγελου Παντόπουλου (1891, 1908), Δημητρίου Κοτοπούλη (1899, 1900, 1903, 1904, 1906), η «Νέα Σκηνή» Κων/νου Χρηστομάνου (1902, 1903), Περιωλή Χριστοφορίδη (1903), Ευτύχιου Βονασέρα (1903), Θωμά Οικονόμου (1907 και 1910 με τον θίασο της Κυβέλης), Αναστ. και Ελένης Απέργη (1907, 1909, 1910, 1911), Ελεωνόρας Λοράνδου (1908), Κυβέλης Αδριανού (1909, 1910,

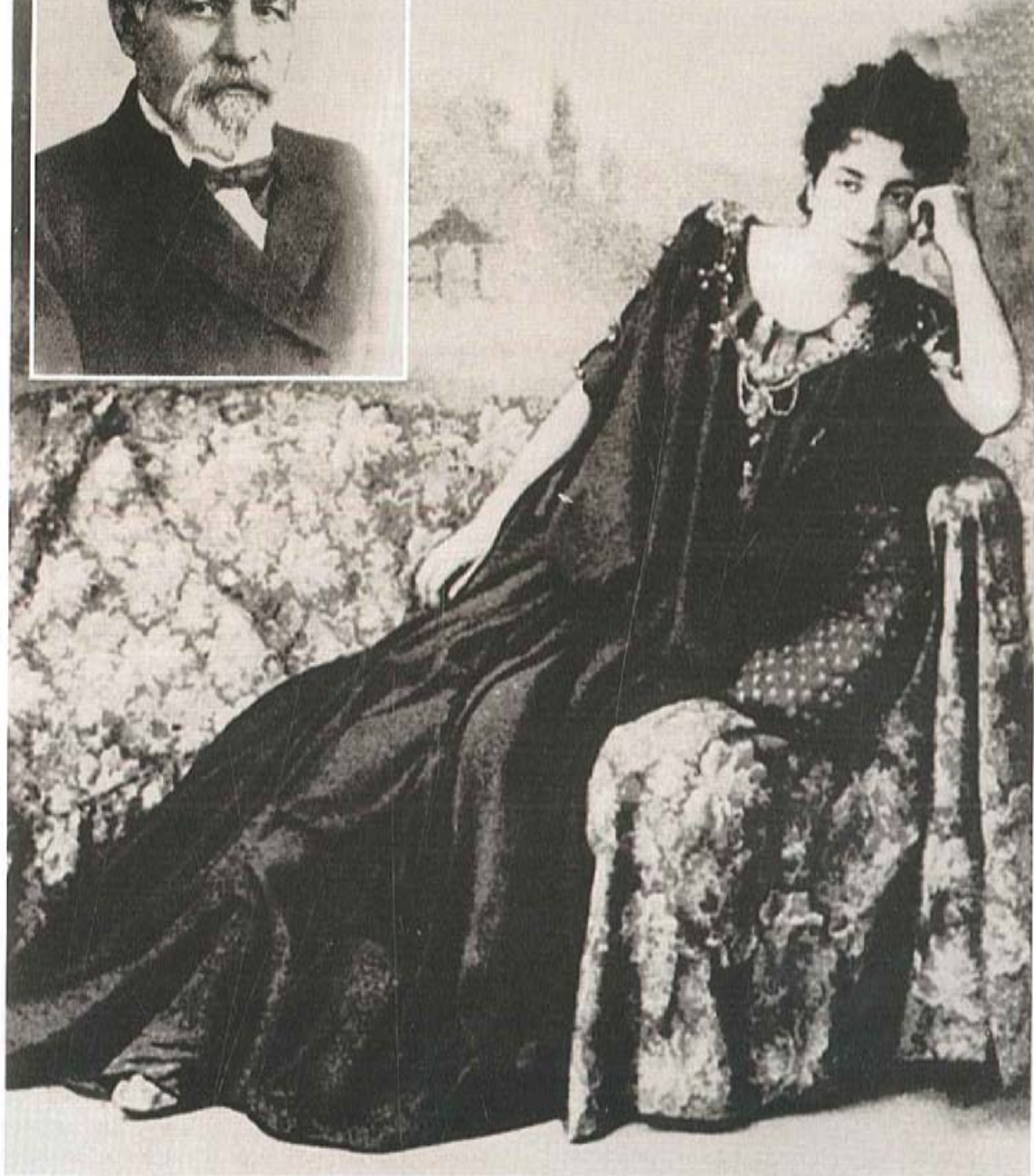
1911, 1912, 1914, 1919, 1920), Μαρίκας Κοτοπούλη - Τηλέμαχου Λεπενιώτη (1910), Νίκα - Φυρστ (1910, 1914), ο «Σύνδεσμος Ελλήνων Ηθοποιών» (1911), ο θίασος Ζαχαρία Μέρτικα (1914-1920), Σωτηρίας Ιατρίδου (1920), η Εταιρεία του Ελληνικού Θεάτρου (1920), ο θίασος των αδελφών Νέξερ (1922) καθώς και οι άλλοι, ελάσσονες.²⁸

Το ρεπερτόριο των θεάτρων της Σμύρνης χαρακτηρίζεται από τεράστια ποικιλία: Από τις σκηνές τους παρελαύνει εκτενής αριθμός έργων των μεγάλων κλασικών (Σέξπιρ, Μολιέρος, Γκέτε, Σάιερ, Γκολντόνι κ.ά.), του ευρωπαϊκού νεοκλασικισμού (Αλφιέρι, Μόντι Μεταστάσιο κ.ά.), διασκευές μυθιστορηματικών δραμάτων που ήταν του συρμού στα τέλη του 19ου αιώνα (π.χ. «Αι δύο ορφανά», «Οι δύο λοχία», «Η μοσχομάγκα την Παρισίων» κ.λπ.), αλλά και ελληνικά έργα του Διαφωτισμού ή του ρομαντισμού («Μήδεια» του Ζαμπελίου, «Γαλάτεια» του Σπ. Βασιλειάδη κ.λπ.), χωρίς βεβαίως να λείπουν και οι πολύπρακτες κωμωδίες των Αγγελου Βλάχου, Νικ. Ζάνου, Χ. Αννίνου (π.χ. «Βαβυλωνία» του Δημ. Βυζάντιου κ.ά.), αλλά και πολλές μονόπρακτες, απαραίτητες για το κλείσιμο κάθε παράστασης, κατά τη συνήθεια της εποχής.

Πρέπει επίσης να επισημάνουμε την προτίμηση των ερασιτεχνών στην ελληνική δραματολογία και την εύλογη τάση να προτιμάται το ανέβασμα έργων πατριωτικού περιεχομένου σε περιόδους εθνικής έντασης με επιμνηχωτικό χαρακτήρα όπως: το 1908 «Ο ήρωας της Μακεδονίας», «Ο Παύλος Μελάς», «Θεόδωρος Κολοκοτρώνης», το 1909 «Η πτώσις του Γιλδίτς», «Οι λύκοι της Μακεδονίας», ενώ τον Φεβρουάριο του 1919, μετά την ανακωχή του Μούδρου και λίγο πριν την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, ο Πατριωτικός Θίασος των Βάσου Αργυροπούλου και Βιργινίας Δελενάρδου ανεβάσει το έργο του Παύλου Νιρβάνα «Προ παντός η πα-

Η Κωνσταντινουπολίτισσα ηθοποιός
Αικατερίνη Βερώνη και ο Μιχαήλ
Αρνωτάκης έδιναν συχνά
παραστάσεις στη Σμύρνη

τρής», με τεράστια επιτυχία.²⁹

Πέρα όμως από το «εισαγόμενο» αυτό ρεπερτόριο η Σμύρνη διαθέτει δικό της πνευματικό δυναμικό, που από τη μετεπαναστατική κιόλας περίοδο θα καλλιεργήσει τη θεατρική λογοτεχνία, στην αρχή με μεταφράσεις και αργότερα με πρωτότυπα έργα και νέες διασκευές.

Μια γενική θεώρηση της θεατρικής εκδοτικής παραγωγής στη Σμύρνη τον αιώνα αυτό, μας επιτρέπει να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι, έναντι της πρωτότυπης δραματουργίας, υπερερούν αριθμητικά οι μεταφράσεις, φυσιολογικός πνευματικός καρπός μιας ευκατάστατης κοινωνίας στραμμένης προς τη Δύση για λόγους επαγγελματικών και αναψυχής, αλλά και αποτέλεσμα των συνναστροφών της με μέλη των ξένων παροικιών, κυρίως Γάλλους και Ιταλούς, στο πλαίσιο οικονομικών συνεργασιών και κοινωνικότητας.

Κύρια θεωρείται λοιπόν η συμβολή των λογίων της Σμύρνης στη μετακένωση της κλασικίζουσας δραματουργίας στην ελληνόφωνη Ανατολή, έργων του Μολιέρου («Ταρτούφος»,³⁰ «Μισάνθρωπος» και «Φιλόγυρος»³¹) που μεταφράζονται από τον Σμυρνιό λόγιο Ιωάννη Ισιδωρίδη-Σκυλίτση. Στη Σμύρνη εκδίδονται τα έργα του Ρακίνα η «Ιφιγένεια εν Αυλίδι» το 1835 από ανώνυμο μεταφραστή και το 1844 από τον Κ. Π. Υάκινθο, ο οποίος μεταφράζει επίσης την «Ανδρομάχη» του ίδιου (Σμύρνη 1845), ενώ απόσπασμα από την τραγωδία του «Εσθήρ» μεταφρασμένη από τον Σμυρνιό ποιητή Ιωάννη Καρασούτσα δημοσιεύεται το 1842 στο περιοδικό της Σμύρνης, Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων.³² Ως προς τα έργα του Βολταίρου, το 1834 τυπώνεται στη Σμύρνη η τραγωδία του «Θηβαίς ή Οι εχθρευόμενοι αδελφοί» μεταφρασμένη από τον Ιωάννη Ισ. Σκυλίτση, και το 1867 η τραγωδία του «Οιδίπους εν Θήβαις» σε μετάφραση Κ. Λεβεντιάδου. Το 1872 δημοσιεύ-

εται στο σμυρναϊκό περιοδικό «Ανατολική Επιθεώρησης» η τραγωδία του «Μερόπη», μεταφρασμένη από τον Α. Ολύμπιο, ενώ το 1877 εκδίδεται στη Σμύρνη μια παράφραση της «Ζαΐρας» από τον Νικόλαο Φλαμπουριάρη με τίτλο «Πίστις, πατρίς και έρωσ, ή Ορσομάνης σουλτάνος της Ιερουσαλήμ και Ζαΐρα η αιχμάλωτος». Το έργο, μεταφρασμένο σε γλώσσα αρχαιοπρεπή και ύφος στομφώδες, θίγει κύρια μέσα από την ιστορία δύο ερωτευμένων νέων που η διαφορετική θρησκεία στέκεται εμπόδιο στην ένωσή τους, το ζήτημα της ανεξιθρησκείας, που τόσο απασχόλησε τον Βολταίρο στη ζωή του και που αποτελούσε κυρίαρχο αίτημα του Διαφωτισμού. Το 1891 τυπώνεται στη Σμύρνη ο «Πολύευκτος μάρτυς», το τελευταίο σύμφωνα με τους κριτικούς έργο του Κορνήλιου, σε ελεύθερη μετάφραση από τον Α. Κουρνιάκτη, από τις λιγοστές μεταφράσεις του συγγραφέα στα ελληνικά γράμματα.³³

Στη Σμύρνη τυπώνεται επίσης η τραγωδία του Αλφιέρι «Ορέστης» (1836), μεταφρασμένη από τον Ιάκωβο Ρίζο Ραγκαβή, και ο «Ρουζιέρος» (1838) του Μεταστάσιου, μεταφρασμένη από τον Σμυρνιό Κωνσταντίνο Αμηνά. Όσον αφορά τον ευρωπαϊκό ρομαντισμό, έργα των σημαντικότερων εκπροσώπων του θα τυπωθούν και θα κυκλοφορήσουν στη Σμύρνη. Το 1858 μεταφράζεται για πρώτη φορά η τραγωδία του Σέξπιρ «Οθέλλος, ή-τοι ο μαύρος της Ενετίας» από τον Νίκ. Κοντόπουλο, που τη δημοσιεύει σε συνέχειες, χωρίς να την υπογράψει, στο περιοδικό «Φιλόκαλος Σμυρναίος» που εκδίδει ο ίδιος στη Σμύρνη, ενώ το 1882 τυπώνεται στη Σμύρνη και «Ο βασιλεύς Ληρ» σε μετάφραση Δημ. Βικέλα.³⁴

Το 1879 δημοσιεύεται σε συνέχειες στο περιοδικό «Βίων» της Σμύρνης ο «Φάουστ» του Γκαίτε, μεταφρασμένος από τον Σωκράτη Σολομωνίδη.³⁵ Ως προς τους Γάλλους ρομαντικούς, ξεχωρίζει η παρουσία του Βίκτορ

Ο δημοσιογράφος της «Αμάλθειας»
και συγγραφέας της «Ορφανής της
Σμύρνης» Γεώργιος Υπερίδης

Ο Ανδρέας Καβαφάκης

Ο Παντελής Σούτσας στο ρόλο του Ορέστη

Ουγκό³⁶ με την έκδοση στη Σμύρνη τριών έργων του: «Λουκρητία Βοργία» σε μετάφραση Ιω. Ισ. Σκυλίτση (1852), «Ο βασιλεύς ευθυμεί» (1872) και «Οι άθλιοι» (1876), και τα δύο μεταφρασμένα από τον Φωκίωνα Βουτσινά.

Ακολουθεί ο Αλφρέ ντε Μισέ με τη μονόπρακτη κωμωδία του «Ο όνος και ο ρυάξ» που μεταφράζει ο Φωκίων Βουτσινάς (1875), και μία ακόμη σειρά έργων που μεταφράζονται από τον Σμυρνιό λογοτέχνη και ιστορικό Μιχαήλ Αργυρόπουλο.

Πρόκειται για το μονόπρακτο «Το όνειρον του Αυγούστου», που δημοσιεύεται στο περιοδικό «Ανατολή της Σμύρνης» το 1881, το πεντάπρακτο δράμα «Το κύπελλον και τα χεΐλη», απόσπασμα από τη Δ' πράξη του οποίου δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Αμάλθεια» της Σμύρνης το 1902, και τη δίπρακτη κωμωδία «Το όνειρον των κοριτσιών», απόσπασμα της οποίας δημοσιεύεται επίσης στο περιοδικό «Ανατολή της Σμύρνης» το 1910, τρεις έμμετρες γλαφυρές μεταφράσεις, όπου ο μεταφραστής από την καθαρεύουσα στα δύο πρώτα έργα περνά στο τελευταίο στη χρήση της δημοτικής.

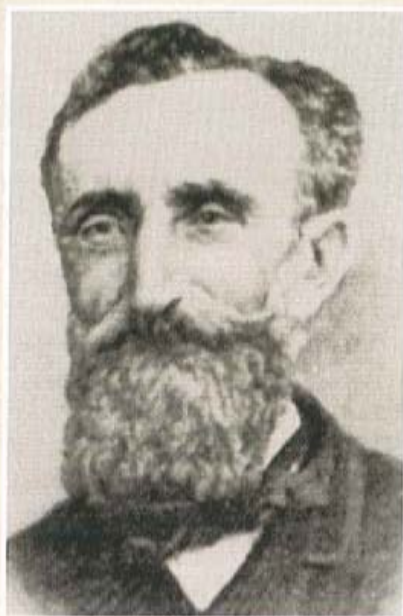
Τέλος, στην ελληνόφωνη Ανατολή θα πρωτοεμφανιστεί ο τελευταίος εκπρόσωπος του όψιμου ρομαντισμού, ο Εντμόν Ροσάν (1868-1918) με το έργο του «Συρανώ δε Βερζεράκ» σε μετάφραση από τον Ε. Χ. Εμμανουηλίδη, αποσπάσματα από την Α' πράξη του οποίου δημοσιεύονται στο περιοδικό «Ακτίς της Σμύρνης» το 1897, ένα χρόνο πριν τυπώσει στον Πειραιά ο Γ. Στρατήγης τη δική του μετάφραση. Το 1910 μεταφράζεται (σε στίχους) επίσης το έργο του «Σαντεκλαίρ» από τον Γεώργιο Σημηριώτη. Απόσπασμά του δημοσιεύεται την ίδια χρονιά στο περιοδικό «Κόσμος της Σμύρνης». Το έργο μετατρέπεται αργότερα, το 1916, σε λαϊκή επιθεώρηση από τον νεαρό τότε Σμυρνιό Δ. Ιωαννίδη.

Στο τέλος του αιώνα, ακολουθώντας το

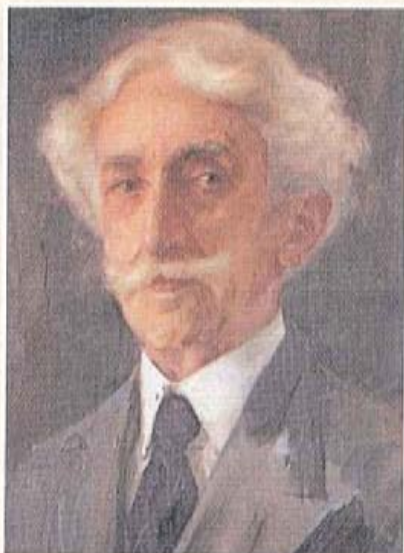
πνεύμα της εποχής, θα εμφανιστούν μεταφράσεις έργων από τις βόρειες δραματοποιήσεις. Το 1890 εκδίδεται στη Σμύρνη μεταφρασμένη από τον Γεώργιο Βογιατζή η διασκευή του μυθιστορήματος του Ντοστογιέφσκι «Εγκλημα και τιμωρία» με μορφή επτάπρακτου δράματος, ενώ το 1910-1911 δημοσιεύεται, στο περιοδικό «Κόσμος της Σμύρνης», ο «Πιστωτής» του Στρίντμπεργκ σε μετάφραση Γ. Δ. Πετσόπουλου.³⁷

Η κατάθεση πρωτότυπης δραματολογικής παραγωγής από την πλευρά των Σμυρναίων λογίων δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητη. Η πρώτη μνεία ελληνικής δραματολογικής συγγραφής τοποθετείται στα 1833 με τη δημοσίευση της πεντάπρακτης τραγωδίας «Ο θάνατος του Εκτορος» του Αργύριου Καράβα. Το έργο ξανατυπώνεται στη Σμύρνη το 1849 με τίτλο «Η εκδίκηση του Αχιλλέως». Εμπνευσμένο από την Ιλιάδα του Ομήρου, όπως φανερώνει και ο τίτλος του, το έργο ανήκει στην κατηγορία των αρχαιοθέμων έργων του 19ου αιώνα με πατριωτικοδιδασκαλική στόχευση.³⁸ Δεύτερος που πειραματίζεται στην πρωτότυπη δραματολογία είναι ο νεαρός Ξενοφών Ραφόπουλος ή Ραφτόπουλος, ο οποίος στο σύντομο πέρασμά του από τη ζωή συνέγραψε τρία έμμετρα θεατρόμορφα έργα βουκολικού περιεχομένου («Αρετή και Μόσχος», «Ειδύλλιον», «Χελιδόνες»), επίσης ποιήματα που δημοσιεύτηκαν σε περιοδικά της εποχής και ένα μυθιστόρημα, «Το φρικτόν λάθος», που αργότερα θα διασκευαστεί σε θεατρικό έργο.³⁹

Τρίτος στη σειρά είναι ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης, δημοσιογράφος από τα Κούλα της μικρασιατικής Μαγνησίας, που τυπώνει το 1845 στο τυπογραφείο της «Αμάλθειας» την πεντάπρακτη κωμωδία του «Ο ερωτομανής Χατζη-Ασλάνης, ήρωας της Καραμανίας». Θέμα του η διακωμώδηση του ηλικιωμένου Χατζη-Ασλάνη, μεγαλέμπορου στη Σμύρνη, αλλά άξεστου επαρχιώτη, που μπλέκεται στον

Ο Σμυρνιός λόγιος Ιωάννης Ισιδωρίδης
Σκυλίτσης

Ο πολιτικός και ποιητής από τη Σμύρνη,
Μιχαήλ Αργυρόπουλος
(ελαιογραφία του Ε. Δούκα)

Η περίφημη Ιταλίδα τραγωδός Αδελαΐδα Ριστόρι
σε παράσταση της «Μήδειας». Το ίδιο έργο παρουσίασε
το 1864 και στη Σμύρνη

έρωτα με πολύ νεότερή του γυναίκα, για να γίνει στο τέλος αντικείμενο εξαπάτησης και γλευασμού. Σατιρίζεται έτσι ένας ακόμη τύπος εξηταβελώνη, παράλληλα με τα σμυρναϊκά ελευθέρια ήθη, τη σοφολογιότατη εκπαιδευτική παράδοση της περιοχής, ενώ προσφέρονται επίσης πλούσια δείγματα γλωσσικής σάτιρας, μέσα από την ποικιλία των δαλέκτων που χρησιμοποιούν οι ήρωες.⁴⁰

Το 1851 εκδίδεται από τον Σμυρνιό Σάββα Σαυριάκο το έμμετρο πεντάπρακτο «Ο θάνατος του Ιησού» με τον χαρακτηρισμό «σοσιαλιστική τραγωδία». Το έργο φαίνεται ότι προκάλεσε αντιδράσεις, γι' αυτό κατασχέθηκε και αποσύρθηκε από τα βιβλιοπωλεία.⁴¹

Σε γενικές γραμμές, οι Σμυρνιοί συγγραφείς κατέθεσαν τη συμβολή τους σε όλα τα είδη του θεατρικού λόγου του 19ου αιώνα. Οσον αφορά την κατηγορία των έργων που παρέπεμπαν στο ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν, εκεί εντάσσονται η τραγωδία «Αριστόδημος» (1872) του Κωνσταντίνου Ιεροκλή, «Η έξωσις των Πεισιστρατιδών» (1875) του Λουκά Νικολαΐδη και η «Ανδρόκλεια» (1898) του Αιμίλιου Λόρενς.⁴² Στον κύκλο της βυζαντινής θεματολογίας επενδεδυμένα με τον ανάλογο ρομαντικό μανδύα ανήκουν το δράμα «Κώνστας ο αδελφοκτόνος» (1875) του δημοσιογράφου και λόγιου Μηνά Χαμουδόπουλου, «ο Λάσκαρις» (1888) του Φραγκίσκου Δελαγραμμάτικα και η «Αυτοκράτειρα Σοφία» (1898) του Αιμίλιου Λόρενς.⁴³

Στο ίδιο κλίμα του ρομαντισμού εντάσσονται και δύο ακόμη έργα με θεματολογία από την Ενετοκρατία: «Ιωάννης ο Καταλάνος» του Μαρίνου Κουτούβαλη και η θεατρική διασκευή του έπους «Χίος δούλη» του Θεόδωρου Ορφανίδη από τον Δημήτριο Βαρδόπουλο (Σμύρνη 1873).⁴⁴

Στην κατηγορία των περιπετειωδών μυθιστορηματικών δραμάτων που γνώρισαν άνθηση στη θεατρική σκηνή στο β' μισό του

19ου αιώνα ανήκουν «Ο μέγας Πέτρος» (1875) του Ν. Φλαμπουριάδη, «Η ορφανή της Σμύρνης» του Γεώργιου Υπερίδη και η «Δάφνη» του Μαρίνου Κουτούβαλη.⁴⁵

Πέρα από την προσπάθεια συγκρότησης εθνικής δραματουργίας η οποία, ακολουθώντας είτε την κληρονομιά του Διαφωτισμού είτε τις επιταγές του ρομαντισμού, αποτελεί το κυρίαρχο ζητούμενο της ελληνικής διανοήσης σ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, ειδικότερα μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, και στο οποίο, όπως είδαμε, ανταποκρίνονται οι Σμυρνιοί λόγιοι με τη δραματουργική τους γραφή, η σμυρναϊκή δραματουργία εμπλουτίζεται και με μία σειρά ανάλαφρων έργων, πολύπρακτων και μονόπρακτων κωμωδιών και κωμειδυλλίων, απόρροια της φιλοπαίγμονος διάθεσης μιας καλοζωισμένης και κοσμοπολίτικης κοινωνίας.

Ετσι, εκτός από τον «Ερωτομανή Χατζη-Ασλάνη» που μόλις μνημονεύσαμε, γράφονται οι κωμωδίες: «Αι ζωηραί κοκκόνοι της Σμύρνης», «Επί του πλοίου» του Γ. Υπερίδη, «Ιωάννης ο ανόητος σώμαλης», «Ο καλός γαμβρός», «Ο κόντε Πανάδας», «Οι λιμοκοντόροι της Σμύρνης», τα κωμειδύλλια «Οι έρωτες της Νίνας», «Ο εξακουστός μπαρμπέρης», η «Μιράνδα» του Ανδρέα Καβαφάκη κ.ά.⁴⁶

Στη Σμύρνη, πέρα από το θέατρο πρόξας, γνωρίζει ημέρες δόξας και το ελληνικό μελόδραμα. Η ελληνική μεγαλοαστική τάξη με τη συνεχή μετάκληση ξένων λυρικών θιάσων είχε εξοικειωθεί με το θεατρικό αυτό είδος, που μεσουρανούσε τότε στην Ευρώπη, και επιζητούσε με λαχτάρα τη δημιουργία ελληνικού μελοδράματος. Ετσι, οι ελληνικοί μελοδραματικοί θιάσοι (Ωδικοί Θιάσος με επικεφαλής τον βαρύτονο Ροδόπουλο, 1886, και ο θιάσος του Διον. Λαυράγκα, 1905, 1908, 1911) που επισκέπτονται τη Σμύρνη, βρίσκουν την αμέριστη συμπαράσταση του ειδικού αυτού κοινού. Παίζονται όλα τα γνωστά

Η Κωνσταντινουπολίτισσα ηθοποιός, που μεγάλωσε στη Σμύρνη, Ευαγγελινή ή Ευαγγελία Παρασκευοπούλου

Ο ηθοποιός Διονύσιος Ταβουλάρης θα δίνει κατά καιρούς παραστάσεις στη Σμύρνη επί μια τριακονταετία

Ο Διονύσιος Λαυράγκας

μελοδράματα («Τραβιάτα», «Φάουστ», «Αϊντα», «Τροβόρο», «Ριγκολέτο» κ.ά.) καθώς και ελληνικά μουσικά έργα με πρώτο τον «Υποψήφιο βουλευτή» του Σπ. Ξύνδα. Στη συνέχεια το μελόδραμα θα δώσει τη θέση του στην οπερέτα, που ανθεί από το 1909-1922 (θιάσοι μελοδραματιών Ιω. Παπαϊωάννου, 1909, 1910, 1912, 1920, με πρωταγωνίστρια τη Μελλομένη Κολυβά, Ελληνικής Οπερέτας το 1911 με τους Σωσώ Κανδύλη, Νίκο Αφεντάκη και Ι. Πρινέα, Οπερέτας Γεωρ. Λαγκαδά το 1912 και Οπερέτας Ελλης Αφεντάκη 1919, 1920, 1922).⁴⁷

Παράλληλα εμφανίζεται ένα νέο μουσικό θέατρο, η επιθεώρηση, που στηριζόμενο στο ευρύ κοινό θα γνωρίσει στη Σμύρνη μεγάλη επιτυχία. Το 1908 με την εκδήλωση του κινήματος των Νεότουρκων και την κατάργηση της χαμιτικής λογοκρισίας, παρατηρείται ένα θεατρικό ξέσπασμα που επέτρεψε το ανέβασμα έργων που μέχρι τότε ήταν απαγορευμένα από τις τουρκικές αρχές. Μέσα στο κλίμα αυτό της φιλελευθεροποίησης και της πρόσκαιρης, όπως αποδείχτηκε, προοδευτικότητας, αναπτύχθηκε η σμυρναϊκή επιθεώρηση με σατιρικό κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενο. Η πρώτη γνωστή σμυρναϊκή επιθεώρηση είναι τα «Πανιώνια» του 1909, κείμενα του δημοσιογράφου Ευάγγελου Παντελίδη. Θα ακολουθήσουν οι επιθεωρήσεις «Κορδελιώτισσες Κούκλες», ο «Σμυρνεϊκός Παπαγάλος», το «Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό της Σμύρνης» (1917), τα «Σμυρνεϊκά γέλια» του Λαλιου Καρακάση. Έτσι, αρχίζει μία περίοδος ακμής της σμυρναϊκής επιθεώρησης, με διακεκριμένους επιθεωρησιογράφους τους Ευάγγ. Παντελίδη, Χρ. Παπαζαφειρόπουλο, Σύλβιο, Λαίλιο Καρακάση, Ανδρέα Κουτούβαλη, Σταύρο Κουκουτσάκη, Θεοδόση Δανηλίδη, Γιάννη Αναστασιάδη, Νέστορα Λάσκαρη κ.ά. Τα έργα της σμυρναϊκής επιθεώρησης παίζονται από περιοδεύοντες θιάσους που τα μεταφέρουν και στην αθηναϊκή σκη-

νή, κυρίως όμως από τους ντόπιους θιάσους.

Στα χρόνια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου με τον αποκλεισμό της Σμύρνης από τους Συμμάχους και την έλλειψη κάθε επικοινωνίας με την Ελλάδα και την Ευρώπη άνησε το καθαρά σμυρνεϊκό θέατρο με δεκάδες επιθεωρήσεις Σμυρναίων συγγραφέων που παίχτηκαν από ντόπιους θιάσους όπως: ο Καλλιτεχνικός Θιάσος Σμύρνης (1917-1919), που αποδείχτηκε ο ανώτερος από κάθε άλλον στο είδος του, ο «Πατριωτικός Θιάσος» Βιργινίας Δελενάργου και Βάσου Αργυρόπουλου (1919), ο Θιάσος Β. Αργυρόπουλου (1920), ο Σμυρναϊκός Μουσικός Θιάσος (1920), το Ελληνοϊταλορωσικό Μελόδραμα (1920), ο Θιάσος Εθνικής Ελληνικής Σκηνης (1920) και αυτός της Αλεξάνδρας Καλλινέα (1920-1922).⁴⁸

Εδώ με την ευκαιρία πρέπει να τονιστεί ότι παράλληλα με τους επαγγελματικούς θιάσους, περιοδεύοντες και ντόπιους, πρόζας ή μουσικού θεάτρου, τη θεατρική ζωή στη Σμύρνη εμπλουτίζει και η ερασιτεχνική θεατρική δραστηριότητα. Οι ποικιλώνυμες συσσωματώσεις της σμυρναϊκής ελληνικής κοινότητας, που εμφανίζονται πληθυσμιακά από το 1860 και μετά, θα περιλάβουν στις δραστηριότητές τους τη διοργάνωση θεατρικών παραστάσεων, είτε ως μέσο εξασφάλισης πόρων για την εξυπηρέτηση των σκοπών τους (κοινωνικών, φιλεκπαιδευτικών, φιλανθρωπικών κ.ά.) είτε για να εντρυφήσουν στη θεατρική τέχνη, μέσα στο πλαίσιο της γενικότερης κίνησης για την πνευματική αναγέννηση του υπόδουλου ελληνοισμού. Ο κοινωνικός αυτός χώρος όπου δραστηριοποιούνται συνήθως νεαρά δυναμικά άτομα που αργότερα θα διακριθούν στις επιστήμες, στις τέχνες, στα γράμματα και στο εμπόριο, αλλά και επιφανή μέλη της σμυρναϊκής κοινωνίας, ήδη επαγγελματικά και κοινωνικά καταξιωμένα, θα εκθρέψει θεατρικούς συγγραφείς και ηθοποιούς που θα

Ο μεγάλος ηθοποιός
Βασ. Αργυρόπουλος

Οι ηθοποιοί Ευτύχιος
και Πιπίνα Βονασέρα

Η τραγωδός Μαρίκα Κοτοπούλη

εξελιχθούν σε επαγγελματίες.

Οι ερασιτεχνικές παραστάσεις δίνονται είτε από μέλη των διάφορων αυτών συλλογικών οργάνων είτε συστήνονται ανεξάρτητοι φιλοδραματικοί σύλλογοι για να υπηρετήσουν το θέατρο. Ενδεικτικά αναφέρονται τα μέλη του Αναγνωστηρίου Σμύρνης «Ομόνοια» (1869), ο Φιλοδραματικός Όμιλος Σμύρνης (1870), ο Φιλοδραματικός Σύλλογος Σμύρνης (1877), ο Φιλοδραματικός Σύλλογος «Λισχύλος»

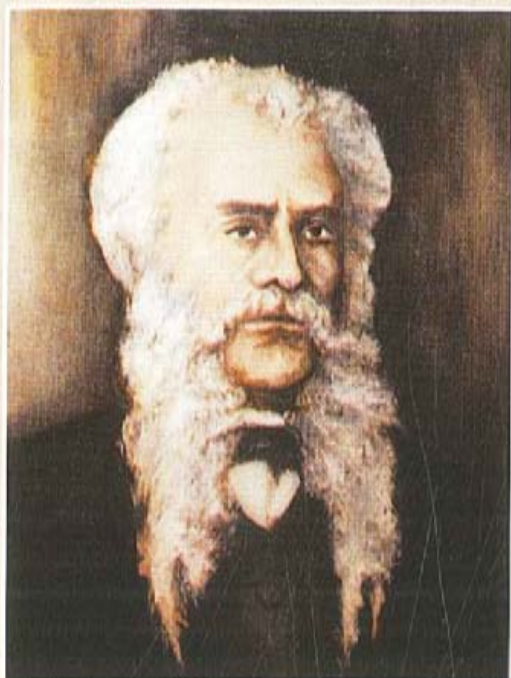
(1894, 1897, 1906), ο Ερασιτεχνικός Θίασος «Απόλλων» (1903), ο Φιλοδραματικός Σύλλογος «Θέσις» (1905), ο Ερασιτεχνικός Θεατρικός Σύλλογος «Σαξέπηρ» (1909), ο Σμυρναϊκός Φιλοδραματικός Σύλλογος Ερασιτεχνών (1910), ο Ερασιτεχνικός Θίασος από Έλληνες, Γάλλους, Αγγλους, Ιταλούς και Εβραίους Σμυρνιούς (1915), η Ομάδα Σμυρναίων Συγγραφέων και Ερασιτεχνών (1917), ο Ερασιτεχνικός Όμιλος της Καρανιάς (1919) και ο Όμιλος Φιλοτέχνων Σμύρνης (1919).⁴⁹

Στον κύκλο της ερασιτεχνικής δράσης εντάσσεται και η σχολική θεατρική δραστηριότητα, που στήριξε ιδιαίτερα την αναβίωση του αρχαίου δράματος. Η ελληνική δραστηριότητα γύρω από το αρχαίο δράμα συνδεόταν με το μάθημα των αρχαίων ελληνικών, που αποτελούσε μέρος του σχολικού προγράμματος. Η διδασκαλία των αρχαίων κειμένων θεωρείτο μείζονος σημασίας για τη διαπαιδαγώγηση των ελληνοπαιδών. Συντελούσε στην πρόσληψη του πολιτισμού της αρχαίας Ελλάδας, εφόδιο απαραίτητο για την κατανόηση του σύγχρονου εθνικού βίου. Ιδιαίτερα η σπουδή των αρχαίων τραγικών, πέρα από την εκμάθηση της προγονικής γλώσσας, προσέφερε πολλαπλή ψυχική ωφέλεια για τη διαμόρφωση ηθικών χαρακτήρων με τη διδασχά πανανθρώπινων αξιών και τη διεγερση ευγενών αισθημάτων.

Έτσι, στο σημαντικότερο ελληνικό εκπαι-

δευτήριο αρρένων της Σμύρνης, την Ευαγγελική Σχολή, διοργανώθηκαν παραστάσεις αρχαίων δραμάτων με ηθοποιούς τους μαθητές της τελευταίας τάξης: Τον Μάρτιο του 1870 παίζεται στο «θέατρο Σμύρνης» ο «Οιδίπους Τύραννος»⁵⁰ του Σοφοκλή σε έμμετρη μετάφραση του Νικ. Κοντόπουλου, καθηγητή της Σχολής (η μετάφραση είχε εκδοθεί στην Αθήνα το 1861), το 1898 η «Μήδεια»⁵¹ του Ευριπίδη στο θέατρο Προκυμαίας υπό την καθοδήγηση του καθηγητή της Σχολής Αντώνιου Βορεάδη και το 1908 η «Ιφιγένεια η εν Ταύροις» του Ευριπίδη. Αλλά και τα σχολεία θηλέων δίνουν το παρόν σε ανάλογες παραστάσεις. Στο Κεντρικό Παρθεναγωγείο Σμύρνης παίζεται η «Αντιγόνη»⁵² του Σοφοκλή, στις 27 Ιουνίου 1882, η «Ιφιγένεια η εν Ταύροις»⁵³ του Ευριπίδη παίζεται σε παράφραση στο Παρθεναγωγείο Περαίας στο Κορδελιό, στις 27 Μαρτίου 1894, η «Αντιγόνη»⁵⁴ στα Κούλα της Μ. Ασίας τον Μάιο του 1896 και η «Ηλέκτρα»⁵⁵ του Σοφοκλή από τους μικρούς μαθητές του νηπιαγωγείου του Τσαϊρλί Μπαξέ, στις 5 Ιουνίου του 1898.

Σημαντική υπήρξε η συμβολή στη σχολική θεατρική δραστηριότητα της φωτισμένης παιδαγωγού, διευθύντριας του Παρθεναγωγείου της Αγίας Φωτεινής, Σαπφώς Λεοντιάδου, η οποία ήταν η πρώτη εκπαιδευτικός που καθιέρωσε στον χώρο της ελληνόφωνης εκπαίδευσης της καθ' ημάς Ανατολής την ετήσια παράσταση μαθητών στο τέλος της σχολικής χρονιάς. Η ίδια άλλωστε συνέγραψε προς τούτο τρία θεατρικά έργα για μαθητές, τα μονόπρακτα «Συνέδριον των τεσσάρων ηπειρών Ασίας, Ευρώπης, Αφρικής και Αμερικής μετά της μικράς Ελλάδος», «Συνδιάλεξις του χορού των Μουσών επί του Ελικώνος» και «Η πατρὶς δυσφορούσα», έργα με διδακτική και ηθική στόχευση και έντονο το στοιχείο της ελληνοπρέπειας, τα οποία παίχτηκαν από μαθητές της, με επαινετικά σχόλια από τον Τύπο.⁵⁶

Ο συνθέτης Σπ. Ξύνδας θριάμβευσε στη Σμύρνη με το μουσικό έργο του «Υποψήφιος βουλευτής»

Ο επιθεωρησιογράφος
Λάλλιος Καρακάσης

Ο θεατρικός συγγραφέας
Σύλβιος (Ανδρέας
Παπαδόπουλος) με την
ηθοποιό της νεότερης
γενιάς Ζαζά Μπριλλάντη

Οι παραστάσεις αυτές με μαθητές του ίδιου φύλου (είτε όλοι αρρένες είτε όλοι θήλειες) είχαν μία ιδιαιτερότητα, φυσική για την εποχή τους, και δεν φαίνεται να ξενίζουν το κοινό που, από τις κριτικές πληροφορούμαστε, εκδήλωνε τη συμπάθεια και την αποδοχή του εγχειρηματός τους. Οι παραστάσεις αυτές πετύχαιναν δύο στόχους: να μνησούν τους νέους μαθητές στο θεατρικό γίγνεσθαι και με τα έσοδα από την πώληση των εισιτηρίων να ενισχύσουν οικονομικά τη λειτουργία των σχολείων τους.

Ολη αυτή η τεράστια επαγγελματική και ερασιτεχνική θεατρική δραστηριότητα είχε ανάγκη και τους κατάλληλους χώρους για να αναπτυχθεί. Έτσι, μετά το θέατρο «Ευτέρπη», το πρώτο μεγάλο θέατρο της Σμύρνης, που ήδη μνημονεύσαμε, ακολουθούν το 1862 το θέατρο «Καμεράνο ή Θέατρο Σμύρνης», που καταστρέφεται από πυρκαγιά το 1884, τα θερινά θέατρα «Αλάμπρα», «Ελδοράδο», που αργότερα μετονομάζεται σε «Απόλλων», το «Κονκόρδια», που το 1886 διαρρηθμίζεται σε χειμερινό, και το θέατρο της Προκυμαίας, το κατόπιν θέατρο «Παρθενών». Το 1894 ανεγείρεται το θέατρο «Σπόρτινγκ Κλαμπ» στη θέση του παλαιότερου θεάτρου «Ολύμπια», ευρωπαϊκών προδιαγραφών με 600 θέσεις, που το 1920 μετονομάζεται σε θέατρο «Κυβέλης» προς τιμήν της μεγάλης ηθοποιού, και αποτελεί τον πυρήνα της θεατρικής ζωής μέχρι την καταστροφή. Παράλληλα με τα θέατρα, παραστάσεις δίνονταν και σε καφενεία (π.χ. καφενείο «Κιβωτός»). Δύο από αυτά μετετράπησαν σε θέατρα, το καφενείο του Λουκά («Θέατρο Λουκά» ή «Θέατρο Σμύρνης») και το καφενείο Μπέλλα-Βίστα (θέατρο «Παράδεισος»). Την αυγή του 20ού αιώνα κτίζεται το «Θέατρο Χαβούζας» (1900) στον Μπουρνόβα, ενώ μικρά θέατρα, συνήθως θερινά, ξεπροβάλλουν σε διάφορα προάστια και συνοικίες της πόλης, όπου φιλοξενούνται συνήθως δευτερεύοντες θίασοι (στο

Κορδελιό, στο Μπουτζά, στο Γκιοζ Τεπέ, στην Τερσιθέα, στη συνοικία της Ευαγγελίστριας και στη συνοικία Ταμπάχανα του Αγ. Δημητρίου). Εκτός από το «Σπόρτινγκ Κλαμπ», η θεατρική ζωή στη Σμύρνη εξυπηρετείται επίσης από το θέατρο «Γκαίυ», που χτίζεται το 1909 και αργότερα μεταβαπίζεται σε «Ιριδα», και από το πολυτελές «Θέατρο Σμύρνης» το 1911, με το οποίο η Σμύρνη αποκτά ένα από τα ωραιότερα και κομψότερα θέατρα των Βαλκανίων και της Ανατολής, καθώς επίσης από το θερινό θέατρο «Σπλέντιτ» και το θέατρο «Κραίμερ».⁵⁷

Η μακροχρόνια παρουσία τόσο του ξένου θεάτρου όσο και του ελληνικού ήταν φυσικό να δημιουργήσει ένα ευρύ καλλιερρημένο κοινό που αποτέλεσε το φυτώριο μέσα από το οποίο ξεπήδησαν νέοι θεράποντες της θεατρικής τέχνης.

Έτσι, η Σμύρνη μπόλιασε την ελληνική σκηνή με νέους ηθοποιούς που τίμησαν το όνομα του καλλιτέχνη πρώτα στην πατρίδα τους και αργότερα στην Ελλάδα. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους μεγάλους ηθοποιούς Μήτσο Μυράτ (1878-1964), Κυβέλη Αδριανού (1887-1978) και Γιώργο Γληνό (1895-1966) αλλά και τους Νικ. Πεζόδρομο, Βασ. Αργυρόπουλο, Αλεξάνδρα Καλλινέα, Μάριο Παλαιολόγο, Αντ. Τζινιόλη, Βασ. Δενδρινού, Στάσα Αμυρά, Ιω. Στυλιανόπουλο, Ζαζά Μπριλλάντη, Χρισ. Χειμάρα κ.ά.⁵⁸

Από το 1919 και ως το 1922, Σμυρνιοί ηθοποιοί συμμετείχαν επίσης στους στρατιωτικούς λεγόμενους θιάσους που ακολουθούσαν τα ελληνικά στρατεύματα στο μέτωπο, φροντίζοντας για την εμφύχωση των στρατιωτών. Στο μέτωπο της Μικρασίας πολεμούσαν και έδιναν παραστάσεις οι Γιώργος Γληνός, Ιωάννης Αυλωνίτης, Ηλίας Βεργόπουλος, Μαυρόπουλος, Μουσουρής, ο Γεώργιος Σαραντίδης, ο Σημηριώτης, ο Μαυρέας, ο Νίκος Περγίδης, ο Δημ. Σιμόπουλος, ο Στέφανος Καλουτάς κ.ά., αλλά και γυναίκες ηθο-

Ο Γιώργος Γληνός έδωσε παραστάσεις για το στρατό που πολεμούσε στο μικρασιατικό μέτωπο

Ο Σμυρνιός ηθοποιός Μήτσος Μυράτ, σύζυγος της Κυβέλης

Η ηθοποιός Κυβέλη, πέτρα του σκανδάλου που ξέσπασε το 1906 όταν «κλέφτηκε» με τον νεαρό φοιτητή Κώστα Θεοδωρίδη

ποιοί, όπως η Αθηνά Λοράνδου, η Κατίνα Καλουτά, η Αθηνά Σημηριώτου, η Αγγελική Ζερβίδου, η Αλέκα Νικολάου.⁵⁹

Πληροφορία για παράσταση ενώπιον των ελληνικών στρατευμάτων στο Αφιόν Καρασιχάρ από τον θίασο Ξύδη - Ορλάνδου που παίζει τους «Μυλωνάδες» ήρθε πρόσφατα στην επιφάνεια μέσα από την έκδοση του ημερολογίου ενός στρατιώτη της Μικρασιατικής Εκστρατείας, του Λευτέρη Γ. Παρασκευαΐδη⁶⁰ (1900-1996), όπου δημοσιεύεται και σχετική φωτογραφία. Μία αθησαύριστη φωτογραφία ανάλογης παράστασης εντόπισε ο θεατρολόγος Βασίλης Κοσμοπούλος στο αρχείο του φωτογράφου των Τρικάλων Αθανάσιου Μάνθου.⁶¹

Στο μοιραίο για την τύχη της Σμύρνης 1922 εντοπίζονται να δίνουν παραστάσεις: ο θίασος οπερέτας της Έλλης Αφεντάκη που αφού δώσει δέκα μόνο παραστάσεις, αναχωρεί για τη Θεσσαλονίκη. Στις 26 Μαρτίου φτάνει ο ιταλικός θίασος της Οδέτης Μαριόν, που δίνει με επιτυχία παραστάσεις, με οπερέτες του Λέχαρ, καθώς και το μελοδράμα «Μαντάμ Μπατερφλάι». Και αυτός έπειτα από 15 παραστάσεις αναχωρεί για τη Θεσσαλονίκη.

Το Πάσχα φτάνει ο θίασος των αδελφών Νέξερ, Κωνσταντίνου και Μαρίκας, τα «Νεξεράκια». Πρόκειται για πολυπρόσωπο (25) μουσικό θίασο που αρχίζει να δίνει παραστάσεις στο θέατρο «Κυβέλης», με επιθεωρήσεις και κωμωδίες μετ' ασμάτων. Το θέατρο γεμίζει καθημερινά με πολίτες και αξιωματικούς που έρχονται να δουν τον «Βαπτιστικό» το «Σινεμά καμπαρέ» του Πολύβιου Δημητρακόπουλου, «Τα σκαπανάκια» και άλλες γνωστές επιθεωρήσεις της εποχής.⁶²

Ο τελευταίος ελληνικός θίασος που πηγαίνει στη Σμύρνη είναι ο μουσικός θίασος του Ζαχαρία Μέρτικα⁶³, που έρχεται τον Ιούνιο του 1922 και μένει ως τη Μικρασιατική Καταστροφή, και ο ιταλικός μελοδραματικός θίασος του Σερνέλα πενήντα ατόμων με λυ-

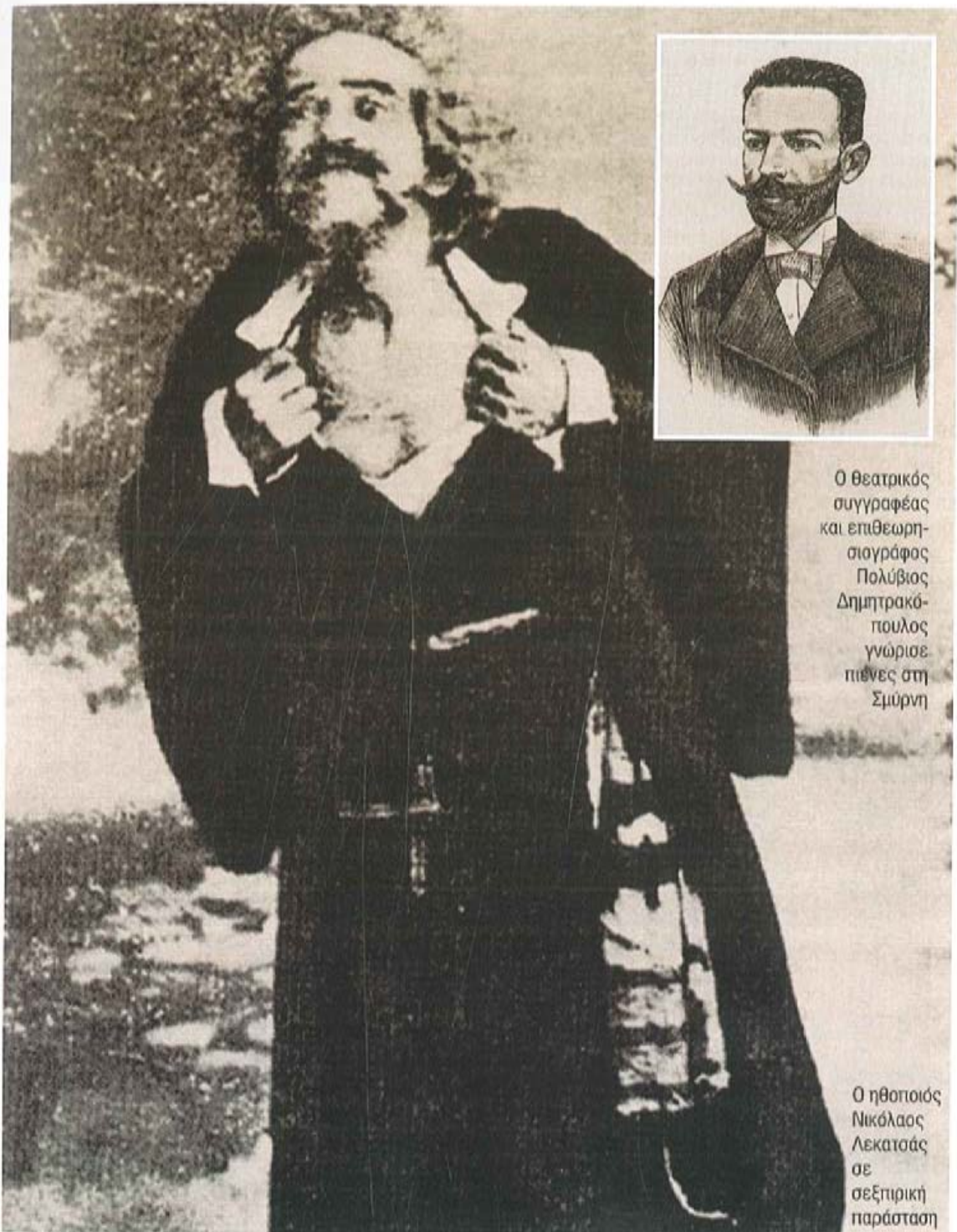
ρικούς καλλιτέχνες μεγάλης αξίας, όπως ο Ιταλός τενόρος Del Ry και η φημισμένη υψίφωνος Σαρατζάνη. Οι παραστάσεις δίνονται στο θέατρο «Κυβέλης» όμως πλέον το κοινό είναι αραιό. Το ρεπερτόριό του περιλαμβάνει «Τόσκα», «Αΐντα», «Τραβιάτα», «Ερνάνη», «Παλιάτσους», «Τροβατόρε», «Καβαλερία Ρουσικιάννα» κ.λπ. Στις 21 Αυγ. παίζεται η «Αΐντα» του Βέρντι, μια όπερα συμβολική για την εξέλιξη των γεγονότων της Σμύρνης. Η σκλάβια ηρωίδα από την Αιθιοπία που πεθαίνει θα μπορούσε κάλλιστα να συμβολίζει τον χαμό της Σμύρνης και ολόκληρης της Ιωνίας. Η τελευταία παράσταση δίνεται στις 22 Αυγούστου, ένα μήνα πριν από την καταστροφή, με την «Μποέμ» του Πουτσίνι.⁶⁴

Έτσι, το θέατρο, μια αντιπροσωπευτική έκφραση της πολιτιστικής δημιουργίας του μείζονος ελληνισμού, ύστερα από ογδόντα χρόνια αιμαίας πορείας, θα διακοπεί βίαια, παρασυρόμενο μέσα στη δίνη των γεγονότων. Ακολουθώντας τη μοίρα των ξεριζωμένων, άλλοι ηθοποιοί πέφτουν ηρωικά και άλλοι, ύστερα από χίλιες περιπέτειες και ταλαιπωρίες, σώζονται.

Η Σμύρνη, η μυρδέσσα αυτή πόλη της καθ' ημάς Ανατολής, γενέτειρα σημαντικών προσωπικοτήτων των γραμμμάτων και των τεχνών, έμελλε μετά την καταστροφή να πολιτιάσει με το αίμα των παιδιών της την πολιτιστική ζωή της ηπειρωτικής Ελλάδας και ιδιαίτερα αυτή της αθηναϊκής ζωής με μια σειρά πνευματικών ανθρώπων, διακεκριμένων και μη, που θα συνεχίσουν τη σταδιοδρομία τους στην ελληνική πρωτεύουσα.

1 Βιβλιογραφία για το θέατρο σκιάων βλ. Βάλτερ Πούχχερ «Σύντομη αναλυτική βιβλιογραφία του θεάτρου σκιάων στην Ελλάδα» *Λαογραφία*, τόμ. 31, 1976-1978, σσ. 294-320, τόμ. 32, 1979-1981, σσ. 370-378, και για τα έτη 1977-2007 του ίδιου στην εφημερίδα του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών *Παράβασις* τόμ. 9, 2008 (υπό έκδοση).

2 Ας σημειωθεί ότι το έργο είχε παιχτεί στη Γαλλία μό-

Ο θεατρικός
συγγραφέας
και επιθεωρη-
σιογράφος
Πολύβιος
Δημητράκο-
πουλος
γνώρισε
πιόνες στη
Σμύρνη

Ο ηθοποιός
Νικόλαος
Λεκατσάς
σε
σεξπιρική
παράσταση

- λις το 1651.
- 3 Memoires du chevalier d' Arnieux. Paris, 1735, σσ. 123-127. Βλ. επίσης Άννα Ταμπάκη, «Η νεοελληνική δραματολογία και οι δυτικές της επιδράσεις: 18ος-19ος αι.: Μία συγκριτική προσέγγιση», 2η έκδ., Αθήνα: Ergo, 2002, σ. 19, και της ίδιας, «Το νεοελληνικό θέατρο: 18ος-19ος αι.: Ερμηνευτικές προσεγγίσεις», Αθήνα: Διάυλος, 2005, σ. 124.
- 4 Άννα Ταμπάκη, «Το νεοελληνικό θέατρο 18ος-19ος αι.», ό.π., σ. 125.
- 5 Χρήστος Σολομωνίδης, «Το θέατρο στη Σμύρνη: 1637-1922», Αθήνα, 1954, σσ. 22-23.
- 6 Ο.π., σ. 33.
- 7 «Εφημερίς», 17 Απρ. 1797, σ. 357 (Άννα Ταμπάκη, ό.π., σ. 126).
- 8 Χ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 26.
- 9 Ο.π., σσ. 28-30.
- 10 Ο.π., σ. 26.
- 11 Ο.π., σσ. 28-30.
- 12 Ο.π., σσ. 47-53.
- 13 Ο.π., σσ. 55-56.
- 14 Βλ. Ioanna Papageorgiou «Adelaida Ristori's Tour of the East Mediterranean (1864-1865) and the Discourse on the Formation of Modern Greek Theatre» *Theatre Research International*, vol. 33, no 2, July 2008, σ. 162.
- 15 Σία Αναγνωστοπούλου, «Μικρά Ασία 19ος - 1919: Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες», Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997.
- 16 Χ. Σολομωνίδης, «Η παιδεία στη Σμύρνη». Αθήνα, 1961. Βλ. επίσης Χρήστος Σολδάτος, «Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του ελληνισμού της Μ. Ασίας: 1800-1922». Αθήνα: Γρηγόρης, 1991.
- 17 Χ. Σολομωνίδης, «Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη: 1821-1922». Αθήνα, 1959.
- 18 Του ιδίου. «Το θέατρο στη Σμύρνη» ό.π., σσ. 58-59.
- 19 Θ. Χατζηπανταζής, «Από του Νείλου μέχρι του Δουνάβειου: Το χρονικό ανάπτυξης του ελληνικού επαγγελματικού θεάτρου στο ευρύτερο πλαίσιο της Ανατολικής Μεσογείου». τόμ. Α2α, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2002, σσ. 576-577.
- 20 Ο.π., σσ. 599-605.
- 21 Για την εμφάνιση της Πιπίνας Βονασέρα στη Σμύρνη βλ. Αλεξία Αλτουβά, «Το φαινόμενο του γυναικείου βεντετισμού στην Ελλάδα το 19ο αιώνα». Διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Παν. Αθηνών, Αθήνα, 2008, τόμ. Αα, σσ. 42, 42-43, 53-55, 63-66, 66-67, 78-80, 80-81, 101, 104, 106, 115.
- 22 Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 667 - 673.
- 23 Ο.π., σσ. 812 - 813.
- 24 Χ. Σολομωνίδης ό.π. Βλ. επίσης θεατρικά προγράμματα στο Αρχείο Προγραμμάτων του Θεατρικού Μουσείου.
- 25 Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., τόμ. Α2', σσ. 694-703, 847-859, 1030-1043. Βλ. επίσης Χ. Σολομωνίδης ό.π.
- 26 Αλεξία Αλτουβά, ό.π., τόμ. Α', σσ. 144, 148-149, 197-201, 219-221, 229-231.
- 27 Ο.π., σσ. 266, 341-344, 368-369.
- 28 Χ. Σολομωνίδης, «Το θέατρο στη Σμύρνη», ό.π. Βλ. επίσης Χρυσόθεμος Σταματοπούλου-Βασιλάκου, «Το ελληνικό θέατρο στη Σμύρνη: Μία συνοπτική παρουσίαση». Στον τόμο: «Το θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή: Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη: Οκτώ μελετήματα», Αθήνα: Πολύτροπον, 2006, σσ. 186-187.
- 29 Χ. Σολομωνίδης, ό.π. Βλ. επίσης Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σσ. 189-190.
- 30 Εκδίδεται στη Σμύρνη το 1851.
- 31 Εκδίδονται στην Τεργέστη το 1871. Στη Σμύρνη εκδίδεται επίσης το 1835 ο «Φιλάργυρος» του Μολιέρου σε μετάφραση του Κωνσταντίνου Οικονόμου (βλ. Δημ. Γκίνης και Βαλ. Μέξης. Ελληνική βιβλιογραφία: 1800 - 1863. Εν Αθήναις, Ακαδημία Αθηνών, 1939-1957, αρ. 2514).
- 32 Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου «Η πρόσληψη της ευρωπαϊκής δραματολογίας στην καθ' ημάς Ανατολή: Μεταφράσεις - Εκδόσεις: Μία συνολική εκτίμηση», Πρακτικά Β' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου «Σχέσεις του νεοελληνικού θεάτρου με το ευρωπαϊκό: Διαδικασίες πρόσληψης στην ιστορία της ελληνικής δραματολογίας από την Αναγέννηση ως σήμερα, Αθήνα, 18-21 Απρ. 2002. Αθήνα: Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Ergo, 2004, σ. 178.
- 33 Ο.π., σ. 179.
- 34 Ο.π., σσ. 179-180.
- 35 Ο.π., σ. 181.
- 36 Βλ. Χ. Σταματοπούλου - Βασιλάκου «Ο Βίκτωρ Ουγκώ στο θέατρο της καθ' ημάς Ανατολής το 19ο αιώνα», *Παράβασις*, τόμ. 7, 2006, σσ. 369-384.
- 37 Της ίδιας, «Η πρόσληψη της ευρωπαϊκής δραματολογίας στην καθ' ημάς Ανατολή», ό.π., σσ. 183-184.
- 38 Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου «Σμυρναϊκή δραματολογία». Στον τόμο: «Το θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή: Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη», ό.π., σσ. 226-229.
- 39 Ο.π., σσ. 229-231.
- 40 Ο.π., σσ. 231-232.
- 41 Ο.π., σσ. 233.
- 42 Ο.π., σσ. 234-238.

Το παλιό θέατρο της Σμύρνης

- 43 Ο.π., σσ. 244-249.
- 44 Ο.π., σσ. 250-252.
- 45 Ο.π., σσ. 253-259.
- 46 Ο.π., σσ. 265-279.
- 47 Χ. Σολομωνίδης, «Το θέατρο στη Σμύρνη», ό.π. Βλ. επίσης Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου «Το ελληνικό θέατρο στη Σμύρνη: Μία συνοπτική παρουσίαση», ό.π., σ. 187.
- 48 Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, «Το θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή», ό.π., σ. 296.
- 49 Χ. Σολομωνίδης, ό.π. και Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σσ. 188-189.
- 50 Εφ. «Ευσεβεία» (Σμύρνη), 13 Μαρτ. 1870. Βλ. επίσης Γιάννης Σιδέρης, «Το αρχαίο θέατρο στη νέα ελληνική σκηνή: 1817 – 1932», Αθήνα: Ικαρός, 1976, σ. 62.
- 51 Εφ. «Νέα Σμύρνη» (Σμύρνη), αρ. φ. 5979, 18 Απρ. 1898. Βλ. επίσης Χ. Σολομωνίδης ό.π., σ. 137.
- 52 Εφ. Νέα Σμύρνη ό.π., 25 Ιουν. 1882.
- 53 Ο.π., αρ. φ. 5003, 30 Μαρτ. 1894.
- 54 Ο.π., αρ. φ. 5512, 11 Μαΐου 1896.
- 55 Ο.π., αρ. φ. 6026, 29 Ιουν. 1898.
- 56 Χ. Σταματοπούλου – Βασιλάκου, «Το θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή», ό.π., σσ. 292-296.
- 57 Χ. Σολομωνίδης, ό.π. βλ. επίσης Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σσ. 190-192.
- 58 Χ. Σολομωνίδης, ό.π., σσ. 265-296. Βλ. επίσης Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σ. 187.
- 59 Χρ. Αγγελομάτης, «Οι στρατιωτικοί θίασοι: Αναδρομή στο παρελθόν», εφ. «Καλλιτεχνική», αρ. φ. 3, 3 Μαρτ. 1962. Βλ. επίσης Μ. Σιμόπουλος «Οι ηθοποιοί στον πόλεμο». Αθήνα: Καμινάρης, 1935 και Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου (επιμ.) «80 χρόνια ΣΕΗ: 1917-1997». Αθήνα: Κ. και Π. Σμπύλιας, 1999, σσ. 280-282.
- 60 Λεφτέρης Γ. Παρασκευαΐδης, «Αδελφή στρατιώτου: Ημερολόγιο και αλληλογραφία ενός φαντάρου της μικρασιατικής εκστρατείας», Επιμ. - Σχόλια Γιώργος Λ. Παρασκευαΐδης, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2006, σσ. 252-254. Σχετικά με στρατιωτική παράσταση βλ. επίσης «Προς την αδελφήν στρατιώτου: Γράμματα από το Μικρασιατικό Μέτωπο». Εισαγωγή – Φιλολογική επιμ. Γιάννης Παπακώστας. Αθήνα: Πατάκης, 2007, σσ. 53-54.
- 61 Ίσως πρόκειται για φωτογραφία από τον ίδιο αμφιθεατρικό χώρο.
- 62 Χ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 260.
- 63 Αγγελική Σκανδάλη, «Μουσικοθεατρικές δραστηριότητες της οικογένειας Μέριτς στη Σμύρνη και την Αθήνα: Τέλη 19ου – αρχές 20ού», Θεσσαλονίκη, 2001 (αδημοσίευτη εργασία). σ. 260 και σσ. 263-264.
- 64 Εφ. «Κόσμος» (Σμύρνη) αρ. φ. 1318, 22 Αυγ. 1922. Βλ. επίσης Χ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 260 και σσ. 263-264.